

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 3 (40)

2021
КИЇВ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ — ЗАСНОВАНИЙ У 2011 Р.

ВИДАЄТЬСЯ ЧОТИРИ РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

СИМОНЕНКО О. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар

ГОРБАНЕНКО С. А., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

Відповідальний за випуск

БОЛТРИК, Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ

БИРКЕ В., доктор археології, Інститут археології та історії мистецтв Академії наук Румунії

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БРУЯКО І. В., доктор історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГОЛДЕН П., професор, Університет Ратгер, США

КУЛАКОВСЬКА Л. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ О. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОТРОЩЕНКО В. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОЛІДОВИЧ Ю. Б., кандидат історичних наук, філіал Національного музею історії України — Музей історичних коштовностей України

ПОЛТОВИЧ-БОБАК М., професор, Жешувський університет, Польща

ПОТЕХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

САПОЖНИКОВ І. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

СКОРИЙ С. А., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

СОН Н. О., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СТЕПАНЧУК В. М., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Р. В., доктор історичних наук, Київський національний університет

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФІАЛКО О. Є., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ХАЗАНОВ А. М., професор, Університет Медісон — Вісконсін, США

ХОХОРОВСЬКІ Я., професор, Ягеллонський університет, Польща

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

У ВИПУСКУ:

НАШІ ЮВІЛЕЇ

СТАТТІ

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

РАННЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

АРХЕОЛОГІЯ І ПРОСТІР

ЮВЕЛІРНА СПРАВА

АНТРОПОЛОГІЯ

НУМІЗМАТИЧНІ СТУДІЇ

ІСТОРІЯ НАУКИ

РЕЦЕНЗІЇ

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий журнал з проблем археології та давньої історії

У журналі публікуються результати досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців, скіфів та сарматів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл, матеріальної культури середньовіччя і нового часу. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

The results of research on the archaeology and ancient history of Ukraine are published in the journal. The issues of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, the pages of the history of the Cimmerians, Scythians and Sarmatians, material and spiritual culture of the Greeks in the Northern Pontic region, ethnogenesis and early history of the Slavs, development of the cities and villages of Ancient Rus, material culture of the Medieval and Modern periods are observed. New archaeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This journal is intended for archaeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for anyone interested in the early history of Ukraine.

Засновник та видавець:

Інститут археології
Національної академії наук України

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:

КВ № 17659-6509Р від 29.03.2011

Адреса редакції:

Україна, 04210, Київ 210, просп. Героїв Сталінграда, 12

Тел.: (+380-44) 418-61-02

Факс: (+380-44) 418-33-06

E-mail: secretaradiu@gmail.com

Офіційний сайт журналу:

<https://adiu.com.ua/index.php/journal>

Офіційна сторінка журналу:

Сайт «Спілка археологів України» [<http://www.vgosau.kiev.ua>] —

Бібліотека — Журнал «Археологія і давня історія України»

[<http://www.vgosau.kiev.ua/biblioteka/adiu>]

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України
15.09.2021, протокол № 13.

Рисунки авторські

Надруковано в авторській редакції

Комп'ютерна верстка С. А. Горбаненка

Усі права застережено. Передрук можливий
зі згоди редакції та авторів статей

Виходить за інформаційної підтримки
Всеукраїнської громадської організації
«Спілка археологів України»

ISSN 2227-4952 (Print)
ISSN 2708-6143 (Online)

Усі матеріали рецензовано

© ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ, 2021

Підписано до друку 22.09.2021. Формат 60 × 84/8. Гарн. Century Schoolbook. Папір офс.
Друк офс. Ум.-друк. арк. 44,8. Обл.-вид. арк. 50. Тираж 150 екз. Зам.

Тираж видруковано ФОП О. О. Євенок, 10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: 0412-422-106, email: bookovych@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 3544 від 05.08.2009 р.

ЗМІСТ

НАШІ ЮБІЛЕЇ

Сухобоков, О. В.[†], Юренко, С. П. Шляхи та доля археолога Дмитра Березовця
Русяєва, А. С. Сон, Н. О. Визначний нумізмат Владілен Афанасійович Анохін

СТАТТІ

Бабенко, Л. І. Пектораль з Товстої Могили як ремінісценція щита Ахілла: в пошуках витоків задуму
Медведев, Г. В. Керамічні клейма з поселення Віліне (Розсадне) — у періодизації та хронології пам'ятки (південно-західний Крим)
Моїсєєв, Д. А. Середньовічна черепиця (кераміди) Південно-Західного Криму: проблеми локалізації виробництва, типології і хронології

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Русяєва, А. С., Кузміщев, О. Г., Форнасьє, Й. Графіті з західної околиці Ольвії Понтійської
Величко, Є. О., Полідович, Ю. Б. Предмети з кургану Огуз в колекції В. Н. та Б. І. Ханенків (за матеріалами Музею історичних коштовностей України)

РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Войтюк, О. П., Прищєна, Б. А. Дослідження поселення празько-корчацької культури у місті Рівному
Колода, В. В. Садиби салтівської культурно-історичної спільноти на селищі Мохнач II: критерії виділення та господарський склад
Бібіков, Д. В. Ще раз про обряд поховання носіїв роменської культури
Дяченко, Д. Г. Райковецька культура в Середньому Подніпров'ї

АРХЕОЛОГІЯ І ПРОСТІР

Каряка, О. В. Давні шляхи біля Давидового Броду на Інгульці

CONTENTS

OUR ANNIVERSARIES

5 *Sukhobokov, O. V., Yurenko, S. P.* Pathes and destiny of the archaeologist Dmytro Berezovets
20 *Rusiaieva, A. S., Son, N. O.* Prominent Numismatist Vladilen Afanasievich Anokhin

ARTICLES

31 *Babenko, L. I.* Pectoral from Tovsta Mohyla as a Reminiscence of the Shield of Achilles: Searching the Origin of Idea
47 *Medvedev, G. V.* Ceramic Stamps from Vilino (Rassadnoe) — in Periodization and Chronology of the Site (South-Western Crimea)
57 *Moisieiev, D. A.* The Medieval Flanged Tiles from the South-Western Crimea: Problems of Production Localization, Typology and Chronology

PUBLICATION OF ARCHAEOLOGICAL MATERIALS

89 *Rusiaieva, A. S., Kuzmishchev, A. G., Fornasier, J.* Graffiti from the Western Outskirts of Olbia Pontica
104 *Velychko, Ye. O., Polidovych, Yu. B.* Items from the Oguz Kurgan in the Varvara and Bohdan Khanenko Collection (Based on the Materials of the Museum of Historical Treasures of Ukraine)

EARLY MIDDLE AGES

122 *Voitiuk, O. P., Pryshchєpa, B. A.* Research of the Settlement of the Prague-Korchak Culture in Rivne City
131 *Koloda, V. V.* Farmsteads of the Saltiv Cultural Historical Community on Mokhnach II Settlement: Criteria of Selection and Household Structure
141 *Bibikov, D. V.* Further Thoughts on the Funeral Rite of Romny Culture
155 *Diachenko, D. G.* Raiky Culture in the Middle Dnieper Basin

ARCHEOLOGY AND SPACE

169 *Kariaka, O. V.* Ancient Roads near Davydiv Brid at Inhulets River

- Герасимов, В. Є., Рейда, Р. М., Смирнов, О. І., Прейс, П., Лоїзоу, Є.* Корабельна троця кінця IV — початку III ст. до н. е. поблизу Кінбурнської коси **175** *Gerasimov, V. Ye., Reida, R. M., Smyrnov, O. I., Prejs, P., Loizou, Ye.* The Ship Wreck of the Late 4th — Early 3rd Century BC near Kinburn Spit
- Сапожников, І. В., Малюкевич, О. Є. †, Лисецький, Ф. М.* Нижньодністровський (Зміїний) оборонний вал: топографія, археологія, датування **186** *Sapozhnykov, I. V., Malyukevich, O. E. †, Lisetskiy, F. M.* Lower Dniester (Snake) Defensive Rampart: the Topography, Archaeology and Dating
- Болтрык, Ю. В., Каряка, О. В.* Сліди стародавніх шляхів степової Таврії **199** *Boltryk, Yu. V., Karyaka, O. V.* Traces of the Ancient Roads in the Steppe Tavria

ЮВЕЛІРНА СПРАВА

- Ходукіна, Ю. М.* Прикраси скіфського часу населення Лісостепу: вступ до теми за матеріалами Дніпровського Лівобережжя **215** *Khodukina, Yu. M.* The Scythian Age Adornments of the Forest-Steppe Population: Introduction to the Topic by the Materials from Dnieper Left-Bank Area
- Білинська, Л. І., Білик, В. М., Бугай, О. М., Гонкало, О. В., Гороховський, Є. Л., Дерев'яно, О. М.* Нові надходження предметів кола східноєвропейських виїмчастих емалей у Сумському обласному краєзнавчому музеї (попереднє повідомлення) **225** *Bilynska, L. I., Bilyk, V. M., Buhay, O. M., Honkalo, O. V., Gorokhovskiy, Ye. L., Derevianko, O. M.* New Exhibits of the Items with Champléve Enamels in Sumy Regional Museum (Preliminary Report)
- Володарець-Урбанович, Я. В.* Прикраси із мушель у вбранні ранньосередньовічних слов'ян **243** *Volodarets-Urbanovich, Ya. V.* Decorations from Shells in the Adornments of Early Medieval Slavs

JEWELLERY

АНТРОПОЛОГІЯ

- Козак, О. Д., Окатенко, В. М., Бітківська, Т. В.* «Вершник без голови»: скіфське поховання в кургані біля Кусторівки **264** *Kozak, O. D., Okatenko, V. M., Bitkivska, T. V.* «The Headless Horseman»: Skythian grave in the barrow near Kustorivka village
- Круц, С. І. †, Рудич, Т. О.* Склад населення, похованого на могильнику скіфської доби біля м. Світловодськ (за матеріалами краніології) **282** *Kruts, S. I. †, Rudych, T. O.* The population buried on the Scythian Age burial ground near Svitlovodsk city (according to craniology materials)
- Рудич, Т. О.* Населення черняхівської культури, поховане на могильнику біля с. Велика Бугаївка, за матеріалами краніології **293** *Rudych, T. O.* The Population of Chernyakhiv Culture buried on the Cemetery near Velyka Bugaivka Village (according to craniology)

ANTHROPOLOGY

НУМІЗМАТИЧНІ СТУДІЇ

- Козленко, Р. О., Шейко, І. М., Ройтер, А.* Монети з розкопок ділянки «Т-4» в Ольвії **304** *Kozlenko, R. O., Sheiko, I. M., Reuter, A.* Coins from the Excavations at the «T-4» Site in Olbia
- Алферов, О. А., Моця, Б. О., Петраускас, А. В.* Дослідження скарбу срібників поблизу смт Городниці **319** *Alferov, O. A., Motsya, B. O., Petrauskas, A. V.* Study of the Hoard of Silver Coins near Horodnytsia Village

NUMISMATIC STUDIOS

ІСТОРІЯ НАУКИ

- Симоненко, О. В.* Сарматські поховання з розкопок Д. Т. Березовця на Низовому Дніпрі **329** *Symonenko, O. V.* Sarmatian Burials Excavated by Dmytro Berezovets at the Lower Dnieper Basin
- Аксонів, В. С. Д. Т. Березовець та Нетайлівський могильник салтівської культури: відкриття, сучасні дослідження, здобутки* **342** *Aksonov, V. S. D. T. Berezovets and Netailivka Burial Ground of Saltiv Culture: Discovery, Modern Researches, Results*
- Сапожников, І. В.* Ольвія та її околиці у XVIII — на початку XX ст.: топографо-історіографічні нариси **354** *Sapozhnykov, I. V.* Olbia and its Outskirts in the 18th — Early 20th Centuries: Topographic and Historical Essays

HISTORY OF SCIENCE

РЕЦЕНЗІЇ

- Потехіна, І. Д., Рудич, Т. О., Дяченко, О. В., Козак, О. Д.* У тенетах статистичних «подібностей». Рецензія на статтю Ю. В. Долженка та В. В. Ткача «Два поховання культури кулястих амфор з урочища Заболоття 3 (археологічний та антропологічний аспекти)», *Емінак*, 2021, 2 **370** *Potekhina, I. D., Rudych, T. O., Diachenko, O. V., Kozak, O. D.* In the Toils of Statistical «Similarities». The Review of the Paper by Yu. V. Dolzhenko and V. V. Tkach «Two Burials of Globular Amphora Culture at Zabolottia 3 Natural Boundary (Archaeological and Anthropological Aspects)», *Eminak*, 2021, 2

REVIEWS

Л. І. Бабенко

ПЕКТОРАЛЬ З ТОВСТОЇ МОГИЛИ ЯК РЕМІНІСЦЕНЦІЯ ЩИТА АХІЛЛА: В ПОШУКАХ ВИТОКІВ ЗАДУМУ

Статтю присвячено пошукам можливих ідей, залучених майстром-торевтом на початковому етапі формування задуму пекторалі. Одним із таких джерел творчого натхнення художника по металу міг бути уривок «Іліади» з описом виготовлення щита Ахілла.

Ключові слова: скіфи, торевтика, пектораль з Товстої Могили, Іліада, щит Ахілла, пельта.

Пектораль з Товстої Могили слушно вважається найвидатнішою археологічною знахідкою не тільки за 258-річну історію досліджень скіфських курганів, але і української археології загалом. Поміж тим, пекторалі-лунули — нагрудні прикраси місяцеподібної форми, яку б функцію вони не виконували — статусну, культову або як елемент обладунку, не були притаманними для скіфської культури. Крім знахідки у Товстій Могилі відомі лише два виробу подібної форми — ще одна пектораль з Великої Близниці на Тамані (власне, пам'ятки іншого культурного контексту) та бронзова пластина з кургану 493 біля с. Іллінці (Калашник 2014, с. 188—193; Галанина 1977, табл. 16: 5). Цілоком очевидно, що чимало ідей при створенні пекторалі були запозичені майстром з інокультурного середовища. Дефініція пекторалі як «шедевра греко-скіфської торевтики» виразно відображає домінування в її композиції різних традицій саме давньогрецького мистецтва. Хоча визначити конкретні витoki задуму майстра, який створив цей шедевр, що виходить далеко за межі канонів скіфського мистецтва та традицій, значно складніше.

Одним з найяскравіших прикладів впливу давньогрецького мистецтва на структуру

композиції пекторалі є доведена Б. М. Мозолевським залежність останньої від скульптурних композицій фронтонів Парфенону (рис. 1: 1—4). Найвиразніше подібне запозичення простежується у наслідуванні підтрикутній формі образотворчого поля з високим центром і поступовим зменшенням до країв; побудові центру у вигляді парної скульптурної композиції з «розвантаженим», «полегшеним» центром; яскраво вираженому контрасті змісту композицій східного і західного фронтонів Парфенону як прояву «етичної антитези розумної гармонії і стихійного афекту», аналогічному протиставленню верхнього і нижнього фризів пекторалі (Мозолевський 1979, с. 216, 217).

Безсумнівно, скульптурні групи фронтонів Парфенону не були єдиним художнім твором, ідеї якого вплинули на майстра під час формування задуму композиції пекторалі. До числа найбільш явних запозичень з давньогрецького мистецтва традиційно відносять і композицію середнього, рослинного фриза пекторалі (Мелюкова 1979, с. 204, 205; Pfrommer 1982, S. 156—159; Jacobson 1995, p. 118; Schwarzmaier 1996, S. 127; Gebauer 1997; Бабенко 2020, с. 48, 49 та ін.). Цей перелік можна доповнити і низкою вірогідних запозичень з різноманітних монетних образів та сюжетів. Зокрема, до них належить скульптурка корови з головою, поверненою до теляти, що смочче вим'я (рис. 2: 6). Оцю композицію, здавалося б списану з природи «побуту кочовиків», Б. М. Мозолевський вважав виключно рідкісною та наводив як найбільш переконливий аргумент, що свідчив про причорноморське походження пекторалі (Мозолевський 1979, с. 214). Однак ще Н. О. Онайко відзначала популярність подібної сцени в мистецтві різних народів (Онайко

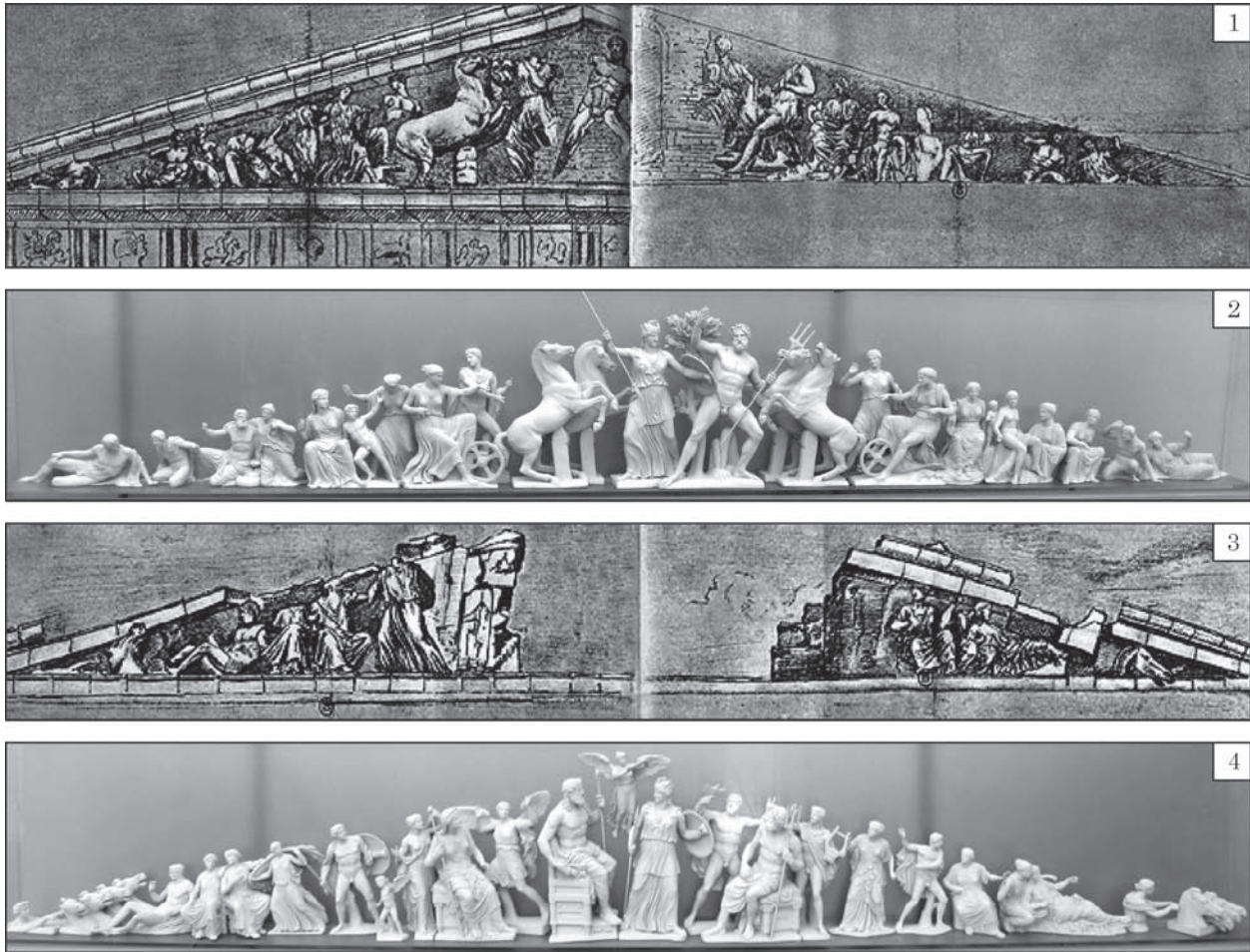

Рис. 1. Фронтони Парфенону: 1, 2 — західний; 3, 4 — східний (1, 3 — зарисовки художника Ж. Каррея (за Соколов 1968); 2, 4 — сучасна реконструкція в Новому музеї Акрополя, Афіни, Греція (за *Pediments of the Parthenon...* 2021)

1982, с. 256)¹. Проте найкраще цей сюжет репрезентовано нумізматичним матеріалом. Наприклад, саме таку сцену можна побачити на аверсі монет, що карбували на Керкірі (Корфу) ще з VI ст. до н. е. А з V ст. до н. е. цей сюжет почали використовувати і при карбуванні монет Аполлонії, Діррахії та Карістоса (рис. 2: 1—3; Plant 1979, N 936, 936d, 1671; Бабенко 2017а, с. 31—33, рис. 3: 1—8). Не виключено, що і ідея сцени із зображенням кобили, яка «задньою ногою масажує лікоть передньої» (Носков 1973, с. 207, 208), «відбивається від мух» (Мозолевський 1979, с. 87) або ж «чухається» (Балонов 1994, с. 18) (рис. 2: 7), також могла бути запозичена з нумізматичних сюжетів з Еритреї (рис. 2: 4—5; Plant 1979, N 1759; Бабенко 2017а, рис. 3: 9, 10).

1. Запропоновані Г. М. Курочкіним паралелі сценам годування на виробі ІІ — початку I тис. до н. е. з Мітанні, Марлік-Тепе та Афганістану свідчать про глибоке коріння цього сюжету (Kurochkin 1993, р. 389, fig. 34: 1b—d). Однак через значну хронологічну лауну навряд чи прийнятно розглядати їх в якості прототипу, що вплинув на задум майстра. Взагалі, подібні сцени годування молодняка мали значне територіальне та хронологічне поширення (Бабенко 2017а, рис. 2: 1—5).

Однак можливий вплив на задум майстра не варто обмежувати лише пам'ятками образотворчого мистецтва. Доцільно звернути увагу і на деякі літературні пам'ятки давньогрецької культури, насамперед, «Іліаду» Гомера. Найбільш цікава в цьому відношенні 18 пісня поеми, яка містить опис виготовлення Гефестом щита Ахілла (ІІ, XVIII, 468—609). До даного пасажу неодноразово, в тому чи іншому контексті, зверталися дослідники, які вивчали пектораль з Товстої Могили. Першою цієї проблеми торкнулася І. В. Яценко. Аналогію найбільш зримої в композиції пекторалі опозиції верхнього і нижнього фризів, де «мирне начало життя» протиставлене трагічним сценам запеклої боротьби, дослідниця знаходила саме в описаних Гомером сценах на щиті Ахілла, що містять подібну сюжетну антитезу. Так, на щиті «страшним сценам», де панує «Розбрат і Смута, і Смерть», протиставлені картини «мирного життя і праці» (Яценко 1977, с. 96—97).

Л. А. Лелеков і Д. С. Раєвський високу ступінь розуміння майстром-торевтом власне скіфських космологічних концепцій, закладених ним у композицію пекторалі, обґрунтовували близькістю «архаїчних космологій індоіранського та грецького світів, що значною мірою зросли на загальній

Рис. 2. Сцени «скотарського побуту»: 1—5 — монети Керкіри (1), Карістоса (2), Діррахії (3), Еритреї (4, 5); 6, 7 — пектораль з Товстої Могили, фрагменти (за: 1—5 — CNG-Ancient Greek ... 2021; 6, 7 — ред. Полідович 2021)

основи найдавнішого індоєвропейського міфологічного світобачення». Яскравим прикладом такої близькості, на думку дослідників, є схожість структури композиції пекторалі та Ахіллового щита. В описі щита «протиставлені земля і небо, день і ніч, порядок і хаос, мирне процвітання і військове руйнування (життя і смерть), домашні тварини і нападники-хижаки», а також «близьке до композиційного рішення пекторалі розміщення сцен, що уособлювали населений світ в центральному полі щита і просторове протиставлення йому Океану» (Лелеков, Раевский 1988, с. 222, 223).

В. Ю. Михайлин, вказуючи на унікальність пекторалі з Товстої Могили, що позначилася в об'єднанні та протиставленні в межах єдиного образотворчого тексту двох ідеалів — двох естетик — «статусної та не-статусної», обох ідеалів краси — господарсько-статусного і маргінально-військового, також зіставив її з описом щита Ахілла (Михайлин 2005, с. 34).

Подібне нечасте, але стійке і незалежне одне від одного звернення дослідників до щита Ахілла при вивченні пекторалі досить симптоматичне. Але чи може близькість композицій цих двох шедеврів тореветики відображати наявність і якогось об'єктивного зв'язку між ними? А саме можливий вплив, свідомий чи несвідомий, зазначеного пасажу з «Іліади» на майстра на етапі формування задуму пекторалі?

Ступінь ймовірності знайомства майстра пекторалі з твором Гомера надзвичайно висока. Цей висновок ґрунтується не лише на винятковому

шануванні цього літературного твору стародавніми греками, знання та любов до якого прищеплювали з дитячих років. Ще більш показовим є факт використання давньогрецькими тореветами в декорі виробів, призначених для споживачів зі Скіфії та найближчого оточення, різноманітних сюжетів з «Іліади», перш за все, пов'язаних з життєдіяльністю Ахілла¹. Причому переважають сцени, що ілюструють різні епізоди біографії героя, в яких тим чи іншим чином задіяна зброя (Фармаковський 1911, с. 97, 98; Черненко 1981, с. 84, 85). Як приклад, можна навести вироби, декоровані зображенням нерейди на гіпокампі, що везе зброю Ахілла — шолом на срібному кіліку з Чмиревої Могили (рис. 3: 1; Трейстер 2009, с. 431—433, рис. 6: 1—3), панцир або кнеміди на парних скроневих підвісках з Великої Близниці (рис. 3: 2, 3; Артамонов 1968, с. 68, 69, табл. 296; 300), знамениту серію золотих оббивок горита з Чортомлика, Іллінецького, Мелітопольського і П'ятибратного курганів (та близьких до них з Вергіні і Карагодеуашху), декорованих сценами з життя Ахілла (рис. 3: 4). А також, на думку ряду дослідників (Раевский 1980, с. 60—63; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 103—105; Уильямс Д., Ог-

1. Культ цього героя був надзвичайно поширений в Північному Причорномор'ї, особливо в Ольвії та на Боспорі, і, без сумніву, мав глибокі місцеві корені. Історіографію проблеми див.: (Русяева 1975; Охотников, Островерхов 1993; Шауб 2007, с. 182—198; 281, 365—368; Снытко 2009; Яйленко 2013; Лазаренко 2017; 2018; 2019; 2020 та ін.).

Рис. 3. Предмети торевтики із зображенням сцен з життя Ахілла: 1 — Чмирева Могила; 2, 3 — Велика Близниця; 4 — Мелітопольський курган; 5 — Чортомлик; 6 — курган 8 групи П'ять братів Єлизаветівського могильника (за: 1 — Трейстер 2009; 2, 3 — Калашник 2014; 4 — Тереножкин, Мозоловський 1988; 5 — Алексеев 2012); 6 — ed. Schiltz 2001)

ден 1995, с. 177; Алексеев 2012, с. 214, 215; Акімова, с. 607, 608), золоті накладки піхов меча з Чортомлика, кургану Чаян (Метрополітен-музей у Нью-Йорку) та П'ятибратного кургану (рис. 3: 5, 6). Але навіть серед цих «сцен зі зброєю», популярних у торевтів та споживачів їх продукції, пасаж з «Іліади», присвячений виготовленню Гефестом щита Ахілла, виділяється одним нюансом. Протягом понад 130 рядків поеми викладено детальний опис процесу саме виготовлення щита Гефестом, в якому олімпійський бог постає не просто ремісником, а по суті торевтом, зайнятим створенням неперевершеного за майстерністю художнього виробу з металу (П., XVIII, 478—609). Тому вже в силу професійного інтересу вказаний пасаж з усього тексту поеми мав бути особливо близький торевтам.

Наявність певного асоціативного ланцюжка *щит Ахілла* — *щит* — *пектораль* можна простежити, і аналізуючи походження форми цієї прикраси. Традиційно виділяють два регіони, територіально і хронологічно контактні зі скіфами, в яких місяцеподібні пекторалі отримали помітне поширення, і звідки ідея прикраси близької форми могла бути запозичена. Найрепрезентативніша вибірка урартських пекто-

ралей VII—VI ст. до н. е., що вирізняється не тільки великою кількістю знахідок (рис. 4: 1—4), але і їх відтворенням на скульптурах людей і фантастичних персонажів (рис. 4: 5—7). Деякі дослідники схильні вважати появу пекторалей у скіфів наслідком запозичення цього виду прикраси у населення Передньої Азії (Ghirshman 1964, p. 104, 308, 309; Kellner 1977, S. 491; Brentjes 1994, S. 177). Або ж вбачають зв'язок урартських і скіфських пекторалей в тому чи іншому контексті (Раевский 1985, с. 230; Погребова, Раевский 1992, с. 86; Чугунов 2014, с. 62—64)¹. Однак подібна спадковість навряд

1. Особливе значення відводиться «однаковому положенню фігур зайця і хижака — по краях композиції» на трьох пекторалях — з Товстої Могили та Великої Близниці, з одного боку, та Зівіє — з іншого (Раевский 1985, с. 230; Погребова, Раевский 1992, с. 86). Все ж декларована близькість здається перебільшеною. У зазначених сценах різняться не тільки персонажі хижаків (собака — котячий хижак), але і сам сюжет. Якщо на причорноморських пекторалях собака переслідує зайця, то на прикрасі із Зівіє в верхньому регістрі заєць і хижак рухаються в протилежні сторони, в нижньому ж — заєць «переслідує» хижака.

чи існувала, якщо мова йде про прикраси зі скіфських (чи скіфо-меотських) поховальних пам'яток IV ст. до н. е. Наявність хронологічної лакуни в кілька століть між часом побутування урартських пекторалей і формуванням скіфських поховальних комплексів, що містили подібні прикраси, свідчить про відсутність зв'язку між ними. Більше того, дуже показово, що незважаючи на велику репрезентативність предметів близькосхідного імпорту в поховальних комплексах скіфської архаїки (Кисель 2003), що містять навіть такі екзотичні для побуту кочовиків вироби як деталі палацових меблів, не було виявлено жодної пекторалі. Єдиним винятком є знахідка золотої пекторалі в скарбі із Зівіє на території Північного Ірану, який традиційно пов'язують з особистістю одного з скіфських вождів часів передньоазійських походів (рис. 4: 1). Але і ця пектораль, що зроблена, зважаючи на наявність в декорі традиційних образів скіфського звіриноного стилю — зайця і хижака, саме «для скіфського замовника з урахуванням його запитів» (Ghirshman 1964, S. 17; Погребова, Раевский 1992, с. 85), ще більш яскраво відтінює їх відсутність у комплексах скіфської архаїки. Отже, навіть незважаючи на знайомство з даним видом прикрас, скіфи, повертаючись з Передньої Азії, не вважали за потрібне або можливе включити пекторалі до складу своїх трофеїв. Тому навряд чи можна говорити про вплив урартських пекторалей на появу прикрас подібної форми у скіфів у IV ст. до н. е. Особливо, якщо взяти до уваги, з одного боку, можливу дискретність розвитку скіфської матеріальної культури (Алексеев 2003), з іншого — факт виготовлення пекторалі давньогрецьким торевтом, тобто, представником іннокультурного середовища.

Інша група пекторалей, що хронологічно та територіально межує з ареалом скіфської культури, походить з пам'яток Фракії і Македонії. Серед них виділяються два типи прикрас: а) у вигляді тонких срібних або золотих пластин у формі ром-

Рис. 4. Близькосхідні пекторалі: 1—4 — Урарту; 5—7 — пекторалі на бронзових скульптурах. Топрах-Кале, Урарту (за: 1 — Helwing 2008; 2—4 — Kellner 1977; 5—7 — Merhav 1991; Kellner 1977)

ба, еліпса чи трапеції; б) у формі півмісяця, що складаються з металевої основи з накладкою з золотого або срібного з позолотою листа, орнаментованого концентрично розташованими рядами різних візерунків. Саме пекторалі даного типу найчастіше зіставляються із знахідками зі скіфських (та боспорських) курганів. Ця проблема має вже досить значну історіографію, представлену як прихильниками, так і противниками залежності скіфських пекторалей від фракійсько-македонських «прототипів». Найбільш переконаним прихильником фракійського походження пекторалі з Товстої Могили, як, втім, і багатьох інших високохудожніх виробів торевтів зі скіфських курганів,

Рис. 5. Пектораль з Товстої Могили та нагрудники з Фракії та Македонії: 1 — Товста Могила; 2 — Вергіна; 3 — Мезек; 4 — Вирбиця; 5 — Катеріні; 6 — Підна (за: 1 — Dally 2008; 2 — Andronicos 1984; 3 — Венедиков, Герасимов 1973; 4 — Archibald 1985; 5 — Archibald 1985; 6 — Grammenos 2004)

була А. П. Манцевич, яка обґрунтувала свою позицію в низці статей (Манцевич 1976, 1980). Дослідниця була впевнена в північно-балканському походженні пекторалі, підтвердження якому знаходила в безлічі «фракійських» рис — від ідентичності форми з пектораліями з Мезека та Вирбиці до констатації портретної схожості персонажів центральної сцени з правителем Одриського царства Севтом III (Манцевич 1980, с. 119). Багато положень, висунутих А. П. Манцевич, були піддані критиці Б. М. Мозолевським. Дослідник заперечував фракійське походження пекторалі (на користь північнопричорноморському), а також

її використання, на противагу фракійським нагрудникам, як доповнення панцира (Мозолевський 1979, с. 214). Все ж слід зауважити, що А. П. Манцевич добре розуміла неможливість пекторалі з Товстої Могили «служити захистом воїна під час бою» і бачила в ній на-самперед «парадний предмет» (Манцевич 1976, с. 96).

Більш зваженою видається позиція А. І. Мелюкової. Підкреслюючи складність вирішення питання про роль фракійських пекторалей в появі подібних прикрас у Скіфії, дослідниця допускала ймовірність того, що знайомство скіфів з цим видом прикрас відбулося за допомогою саме фракійців. Однак стилістичні особливості парадних скіфських пекторалей свідчать, на думку А. І. Мелюкової, про їх виготовлення не фракійськими, а давньогрецькими торевтами, які спеціалізувалися на виконанні скіфських замовлень (Мелюкова 1979, с. 204, 205). З. Арчібальд вважала, що пектораль з Товстої Могили не пов'язана безпосередньо з фракійсько-македонськими нагрудниками і розглядала її як імітацію нагрудників в ажурній формі, допускаючи можливе походження цих форм з Передньої Азії (Archibald 1985, р. 181). Віддалений зв'язок пекторалей з Товстої Могили та Великої Близниці з фракійськими нагрудниками відзначав Д. Бордман (Boardman 1994, р. 210). Е. Якобсон, порівнюючи пектораль з Товстої Могили з фракійсько-македонсь-

кими нагрудниками і, перш за все, пектораллю з Вергіни, робила акцент на відмінності обох предметів — технологічній, функціональній та орнаментальній (Jacobson 1995, р. 101, 102).

Й. Форназ'є проблему походження скіфських пекторалей спробував вирішити за допомогою порівняльного аналізу форми і функції цього типу виробів, залучивши урартські і фракійські аналогії. Серед фракійських пекторалей дослідник виділив дві іконографічно і типологічно незалежні одна від одної традиції, не пов'язані між собою історично, але якими користувалися для вираження спільної ідеї та у якості маркера

високого релігійного, політичного або воєнного статусу носія, так само як і пекторальми з Північного Причорномор'я. У той же час скіфські пекторалі мали більш специфічний зміст, позаяк у їх сюжетах задіяні більш великі комбінації кодів, що зумовлює і більш складну інтерпретацію (Fornasier 1997, S. 137—146).

На думку М. Ю. Трейстера, пекторалі з Фракії і Македонії були джерелом натхнення для майстра пекторалі з Товстої Могили, який міг мати фракійсько-македонське походження (Treister 2005, p. 63). Також дослідник вважав, що заслугове увагу гіпотеза П. Факларіса про виготовлення пекторалей з Товстої Могили та Великої Близниці в Східній Македонії, в Амфіполісі (Трейстер 2010, с. 555, 556). Слід все ж зазначити, що грецький дослідник подібне припущення висловив лише щодо знахідок з Фракії та Македонії (Φάκλαρη 1991, с. 16), а зазначені скіфські пекторалі згадані ним як приклад використання подібних виробів у якості не елементів обладунку, а декоративних і статусних прикрас (Φάκλαρη 1991, с. 12). Останніми роками ще кілька дослідників торкнулися цієї проблеми, відшукуючи фракійсько-македонські риси на тлі пекторалі з Товстої Могили, навіть стосовно тлумачення семантики центральної сцени (Савостина 2016; 2019; Бабенко 2020). Отже, можна цілком погодитися з думкою Н. О. Гаврилук про те, що «*питання про ступінь відповідності фракійських нагрудників і пекторалі з Товстої Могили... все ще актуальне*» (Гаврилук 2016, с. 285).

Розрізняючись технологією виготовлення та, частково, функціональним призначенням, фракійсько-македонські і скіфські пекторалі збігаються низкою інших ознак. А саме, практично ідентичним абрисом місяцеподібної форми, структурою композиції у вигляді концентричних образотворчих фризів та використанням в орнаменталіції мотиву рослинних пагонів зі спіральними завитками (рис. 5: 1—6). Враження подібності підсилює і близькість діаметра пекторалі з Товстої Могили (30,6 см) з нагрудниками з Вергіни (30 см), Мезека (29 см) та Підни (30,5 см) (Archibald 1985, p. 165, 166; Φάκλαρη 1991, с. 2).

Найважливіше значення у визначенні можливого впливу на пектораль з Товстої Могили фракійсько-македонських нагрудників має їх хронологічна кореляція. У разі більш пізньої дати цих нагрудників порушення подібної проблеми взагалі буде некоректним. Єдиної думки про дату нагрудників не існує. Відносно ряду знахідок відсутні підстави для їх надійного датування. Для пекторалі з Мезека запропоновані різні дати перша половина, середина або остання чверть IV ст. до н. е. (Венедиков, Герасимов 1973, с. 104, 105; Archibald 1985, p. 181). Пектораль з Підни П. Н. Факларіс датує третьою чвертю IV ст. до н. е. (Φάκλαρη 1991, с. 16, 17). Тому особливого значення набуває дату-

вання Великого кургану у Вергіні, що дозволяє отримати надійну абсолютну дату. Незважаючи на наявну дискусію, первісна гіпотеза М. Андронікаса про приналежність гробниці Філіпу II Македонському є найбільш обґрунтованою, в тому числі і на підставі ідентифікації похованого за допомогою антропологічного дослідження його решток (Алексеев 2003, с. 252—254; Полин 2014, с. 468—471). У цьому випадку, поховання датується 336 р. до н. е. А сама пектораль, що належить, як і знаменитий горит типу Карагодеуашх-Вергіна, до категорії військових трофеїв або дипломатичних дарів, була отримана Філіпом II в період завоювання фракійських земель між 359—342 рр. до н. е. Відповідно, її виготовлення припадає ще на більш ранню дату — щонайменше, другу чверть IV ст. до н. е. Це цілком узгоджується з запропонованими для Товстої Могили датами в межах третьої, або, навіть, другої, чверті IV ст. до н. е. (Алексеев 2003, с. 263, 264; Полин 2014, с. 273—279). Про невеликий розрив між часом виготовлення пекторалі і розміщенням її в могилі свідчить відсутність явних слідів потертості, які добре помітні на гривнях з Товстої Могили та Чортомлика. А також невелике число ушкоджень, уникнути яких в умовах неспокійного кочового і військового побуту протягом тривалого часу було дуже важко.

Тому, з огляду на відсутність у скіфів власної традиції подібних виробів, синхронність побутування пекторалей в Скіфії, Фракії та Македонії, наявність тісних скіфо-фракійських зв'язків, у вирішенні питання про характер появи пекторалей у скіфів — конвергентний або ж опосередкований фракійським впливом, більш переконливим видається другий варіант. Можна припустити, що саме ця група фракійсько-македонських нагрудників стала джерелом генерування таких ідей як форма, структура композиції, окремі орнаментальні мотиви, які були використані тореvтом при виготовленні пекторалі з Товстої Могили, але вже з залученням інших технологічних прийомів, традиційних для боспорських ювелірних майстерень¹.

1. Вплив орнаментальних мотивів, використаних на фракійсько-македонських нагрудниках, в греко-скіфській тореvтиці не обмежується пектораллю з Товстої Могили. До числа подібних запозичень можна віднести і деякі типи золотих аплікацій. Зокрема, пластинки з Олександрополю і Бабиної Могили (Древности... 1866, табл. IX: 17; Мозолевский, Полин 2005, с. 332, табл. 12: 24; Бабенко 2018, с. 922, рис. 305: 4, 5) у вигляді 8-пелюсткової «квітки», в якій довші пелюстки з гострим зовнішнім і округлим внутрішнім краєм чергуються з короткими, оформленими зворотним чином — з гострим внутрішнім і округлим зовнішнім краєм. Найближчі образотворчі аналогії цим бляшкам можна знайти саме на фракійських і македонських предметах обладунку IV ст. до н. е. — на нагрудниках з Вергіни, Янково, Вирбиці, Підни, а також на безпаспортному шоломі з Румунії (Венедиков, Герасимов 1973, с. 378, кат. 240).

Найбільш виразна різниця між фракійсько-македонськими нагрудниками і скіфськими пектораліями полягає у використанні перших у якості елемента обладунку та неможливості подібного вживання для других. Але саме ця функція могла стати своєрідною ланкою між ідеями, народженими завдяки знайомству майстра з фракійсько-македонськими нагрудниками з одного боку, і описом щита Ахілла з іншого. За своєю суттю нагрудники як елемент обладунку були невеликим підвісним щитом, що захищав у бою одне з найбільш вразливих місць воїна, звільняючи при цьому його руки. Визначення подібних нагрудників як невеликих щитів отримує додаткову аргументацію, якщо порівняти їх з пельтами — легкими шкіряними щитами у формі півмісяця, які використовувалися фракійськими піхотинцями-велітами (пельтасами). Зближують нагрудники з пельтами відразу кілька ознак — загальна функція (елемент обладунку), форма (півмісяць), місце і час функціонування. Але в нашому випадку примітним є не тільки факт спільного використання нагрудників і пельт в один час і на одній території фракійськими воїнами, але й наявність цього виду захисного озброєння на предметах торевтики, виготовлених для скіфських споживачів. Пельти можна бачити в руках вершника з убитого коня на золотому гребені з Солохи (рис. 6: 1, 4) та одного з арімаспів (амазонок) на золотому калафі з Великої Близниці (рис. 6: 2, 5) — пам'ятки, де була виявлена одна з пекторалей¹. Тобто, боспорські торевти не тільки були чудово знайомі з цим елементом фракійського обладунку, але і використовували його образ у своїх виробках².

Показово, що ще одна важлива та оригінальна деталь у конструкції пекторалі могла бути запозичена майстром з військового обладунку, а саме — кріплення застібок прикраси на рухомих шарнірних петлях. Подібне з'єднання деталей не використовували боспорські торевти цього часу, але воно широко застосовувалося у зброярській справі — у конструкції аттичних та халкідських шоломів, рухомі нащічники яких кріпилися саме за допомогою шарнірного з'єднання (Бабенко 2017b, с. 37—47; 2019, с. 275—277, рис. 7). Таким чином, можна припустити добре знайомство майстра пекторалі з військовою справою, зокрема — з предметами обладунку, звідки були запозичення різні ідеї при створенні пекторалі.

Як вже зазначалося вище, практично всі дослідники, за рідкісним виключенням (Рудольф 1993, с. 85), не допускали можливості використання пекторалі з Товстої Могили як еле-

менту обладунку. Тим часом, захисна функція могла знайти непряме втілення в її сюжеті в символічному сенсі. Центром композиції верхнього фризу пекторалі є сорочка з овечого хутра. Спектр думок щодо її символіки досить широкий (Бабенко 2013, с. 111—113). Переважає точка зору про зв'язок сорочки з овечого хутра з культом фарна, матеріальним втіленням якого вона і була (Мошинский 2002, с. 85; Михайлин 2005, с. 118—176; Полидович 2006; 2020; Шауб 2007; Бабенко 2013, с. 118, 119; Вертієнко 2015, с. 40, 95; Гаврилюк, Тимченко 2015, с. 112—114). У той же час запропоновані й інші трактування її змісту, що репрезентують саме захисну функцію — або в буквальному розумінні як панцир або панцирну сорочку³ (Даниленко 1975, с. 74, 75; Манцевич 1975, с. 14; Шрамко 1983, с. 123). Або ж у контексті міфології давніх народів про символіку баранячої шкіри, а саме хеттів, які шанували руно як божество захисту царя і цариць Zithariya (Brentjes 1994, S. 177, 178; Metzler 1997, S. 182—184).

Зв'язок пекторалі з культом Ахілла можна простежити і в сюжетах, репрезентованих на «оббивках» двох горитів з центральної сцени (рис. 7: 12, 13). Малюнки мікроскопічні і дуже схематичні. Однак на нижньому гориті рельєф більш глибокий і чіткий. Б. М. Мозолевський так описав цю сцену: «Звір стоїть з вигнутою спиною зліва. Чоловік, припавши на коліно, простяг руку до його голови. Другу руку зігнуто в лікті за головою, ніби людина замахається на чудовисько списом. Права нога чоловіка переходить у довгий хвилястий хвіст». Дослідник тлумачив зображення як міфологічну сцену боротьби людини з чудовиськом і порівнював її зі сценою битви двох скіфів з чудовиськом на кістяній пластині гребеня з Гайманової Могили, вважаючи обидва сюжети ідентичними. А також гадав, що подібні зображення нанесені торевтом з метою акцентування високого статусу власників горитів (Мозолевський 1979, с. 86, 220).

Є. В. Черненко, підкресливши крайній схематизм зображень, погодився з запропонованим Б. М. Мозолевським описом сцени (Черненко 1981, с. 92). Більш детальну інтерпретацію їх змісту запропонували кілька дослідників. С. С. Бессонова бачила в них ілюстрацію авестійського міфу про перемогу героя Траетаона над триголовим драконом Ажи-Дахакою, яка символізувала його обрання на царство (Бессонова 1977, с. 18). Г. В. Вертієнко, відтворюючи скіфський танатологічний міф, також пов'язала ці сцени з авестійськими сюжетами, але не з помстою Траетаона за вбитого Йіму, а з попередніми подіями, а саме — міфом про першу смерть і загибеллю Йіми від Ажи-Дахаки (Вертієнко 2015, с. 29—31, 165). Ці ін-

1. Зображення пельти можна бачити також на Великому лекіфі Ксенофанта, що був виготовлений афінським майстром і знайдений біля Керчі (рис. 6: 3) (Виноградов 2007, рис. на с. 29).

2. Форма пельти практично ідентична конфігурації «пекторалі» з кургану 493 біля с. Іллінци (рис. 6: 6).

3. Об'єктивність подібної атрибуції підтверджує трактування нижнього рубчастого краю сорочки як «лускатого пояса» (Манцевич 1980, с. 105, 106).

Рис. 6. Зображення щитів-пелт: 1, 4 — гребінь з кургану Солоха, фрагмент; 2, 5 — калаф з кургану Велика Близниця, фрагмент; 3 — великий лекіф Ксенофанта, фрагмент; 6 — «пластина-пектораль» з кургану 493 біля с. Іллінци (за: 1, 4 — Алексеев 2012; 2, 5 — Калашник 2014; 3 — Виноградов 2007; 6 — Галанина 1977)

терпретації досить гармонійно вписуються в побудову багатьох семантичних тлумачень сюжетів пекторалі, а також її можливої функції як статусного і церемоніального предмета. Однак запропоновані атрибуції персонажів не зовсім узгоджені з їх іконографією, нехай і гранично схематичною. Так, «герой» сцени має довгий звивистий хвіст, можливо на кінці закручений у кільце. А абрис його опонента, швидше за все, не змієподібний (рис. 7: 14; Вертієнко 2015, мал. 15), а нагадує радше розгорнутого в профіль вправо котячого хижака, що припав на передні лапи, з круглою головою, вигнутою спиною і піднятим вгору хвостом (рис. 7: 15). Тому чіткіше розуміння зображених на горитах сцен можна отримати, звернувшись до наявних сюжетів боротьби котячого хижака і персонажа зі змієподібним, загнутим в кільце хвостом. Подібними сценами прикрашені дві серії з чотирьох бронзових навершів з Краснокутського кургану та Тилігульського лиману (з Одеського археологічного музею) та випадкові знахідки близьких їм навершів з Водославки і Гардовецького лісу (Мелюкова 1981, рис. 9: 1—3; 11; Охотников, Островерхов 1989, рис. 4: 4; Полин 2016, с. 284, рис. 4: 3—10; Полин, Алексеев 2018, рис. 243: 3—10), золоті аплікації з Великої Близниці (Мелюкова 1981, рис. 12: 1)

та «Нікопольських курганів»¹ (Ханенко, Ханенко 1907, табл. V: 562), ажурна пластина від кінського нагрудника з Олександропольського кургану (рис. 7: 1—11; Полин, Алексеев 2018, рис. 283: 75). Відмінність в характері боротьби (на всіх зазначених сюжетах чудовисько з змієподібним хвостом шмагує хижака, на горитах же персонажі протистоять одне одному, не стикаючись) пояснюється мікроскопічними розмірами та продовгуватим образотворчим полем на горитах, що не дозволяло відтворити ці сцени в традиційній манері.

С. Б. Охотников і А. С. Островерхов зображене на тилігульських навершях чудовисько інтерпретували як грифона-гіпокампа і бачили в ньому одну з анімалістичних інкарнацій Ахілла. Подібне тлумачення дослідники обґрунтовували зв'язком Ахілла, з одного боку, зі «світом морських глибин» і образом гіпокампу, з іншого боку — зі зміями, розповсюдженим анімалістичним втіленням героя² (Охотников, Островерхов 1989, с. 65, 66). Цю атрибуцію під-

1. Останнім часом дослідники ставлять під сумнів «нікопольське» походження пластинки, і взагалі її автентичність, хоча і не переконані у цьому до кінця (Величко, Полидович 2018, с. 150, 151).
2. Про зміну підоснову образу Ахілла див. (Топоров 1990).

Рис. 7. Анімалістичні версії зображення Ахілла, бронзові навершя: 1—4 — Краснокутський; 5, 6 — Тилігульський лиман; 7 — Водославка; 8 — Гардовецький ліс; золоті аплікації: 9 — курган Велика Близниця; 10 — «Нікопольські кургани»; 11 — Олександропільський курган; горити на пекторалі з Товстої Могили: 12, 13 — пектораль, фрагмент; 14, 15 — прорисовки горитів (за: 1—8 — Полин, Алексеев 2018; 9 — Мелюкова 1981; 10 — Величко, Полідович 2018; 11 — Полин, Алексеев 2018; 12, 13 — ред. Полідович 2021; 14, 15 — Вергієнко 2015; Бабенко 2019)

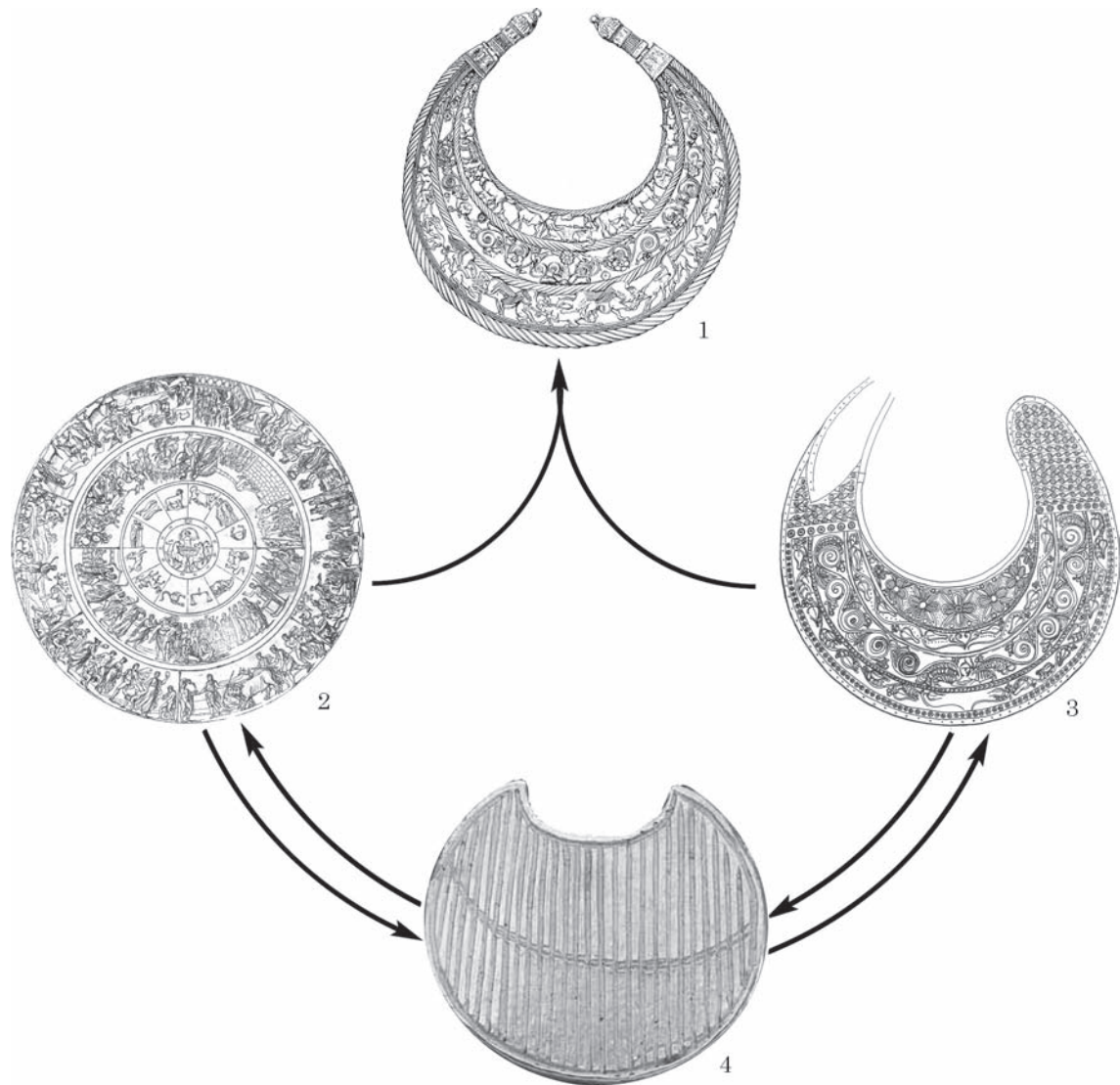

Рис. 8. Гіпотетичний ланцюжок асоціацій при народженні задуму пекторалі: 1 — пектораль з Товстої Могили; 2 — гіпотетична реконструкція щита Ахілла за А. Монтічеллі; 3 — нагрудник з Вирбиці; 4 — щит-пельта, золотий гребінь з кургану Солоха, фрагмент (за: 1 — Лелеков, Раевский 1988; 2 — *Shield of Achilles...* 2021; 3 — Archibald 1985; 4 — Алексеев 2012)

тримав І. Ю. Шауб, вказавши, що на аплікації з Великої Близниці та пластині з Олександропольського кургану також зображений Ахілл в образі гіпокампу (Шауб 2007, с. 193, 194). Згодом В. Г. Лазаренко у серії праць численні зображення персонажів зі змінними рисами, насамперед гіпокампів, у тому числі і перелічені вище, також зв'язав саме з культом Ахілла (Лазаренко 2021). Якщо погодитися з цими тлумаченнями, то їх слушно розповсюдити і на сцени боротьби персонажа зі змінним хвостом з котячим хижакком на мініатюрних горитах пекторалі і трактувати їх як сюжети з життя Ахілла, що передані в місцевій анімалістичній версії, на кшталт горитів відомої чортмлицької серії, де сцени життя героя репрезентовані давньогрецькою образотворчою версією¹. Викор-

истання образу Ахілла в сюжетах на горитах пекторалі могло бути обумовлено і його приналежністю до помираючих та воскресаючих божеств (Шауб 2007, с. 197, 366), і, відповідно, узгодженістю зі стрижневою ідеєю композиції пекторалі, вираженої протиставленням нижнього і верхнього фризу, домінуючим мотивом яких є ідеї смерті і ідеї народження.

цької серії. В цьому відношенні пектораль часто порівнюють з чортмлицької амфорою, що мала таку ж тричленну структуру з трьома орнаментальними зонами, репрезентованими сценами боротьби тварин, рослинним і антропоморфним фризами, але розміщеними в іншій послідовності. Структура композиції горитів відтворена не так чітко, але загалом практично ідентична. Верхній фриз представлений сценами шматування, нападу і переслідування (зайця собакою!), Середній, антропоморфний — розташованими в два ряди сценами з життя Ахілла, нижній, також в два ряди — рослинним орнаментом.

1. Показова також близькість структури композицій пекторалі з Товстої Могили та горитів чортмлиць-

Таким чином, можна вважати, що задум пекторалі — її форми, структури композиції, сюжетів і окремих образів, народжувався в процесі складного переплетіння різних ідей, іноді в результаті ланцюжка їх послідовних трансформацій. Черговість цих ідей, первинний або похідний їх характер, весь комплекс наступних асоціацій і метаморфоз, що призвели в підсумку до створення чудового шедевра, навряд чи в повній мірі міг усвідомити і сам майстер. Тим більше, подібне завдання недосяжне для сучасного дослідника. Частина витоків задуму простежується в композиції пекторалі більш виразно, про інші можна говорити лише приблизно, деякі і зовсім приховані таїнством творіння. Можна припустити, що на якомусь етапі формування задуму ідея відтворення космологічної картини світу за допомогою мініатюрних барельєфних композицій, запозичена із зазначеного пасажу «Ліади», через асоціативний ланцюжок *цит Ахілла — цит-пельта — нагрудник — пектораль* як елемент обладунку (чи в зворотному порядку) та синтезу цих та інших ідей була трансформована в ідею створення прикраси з відповідною формою, структурою композиції та окремими орнаментальними мотивами (рис. 8).

У контексті гіпотетичного зв'язку *цит Ахілла — пектораль з Товстої Могили* є ще один цікавий нюанс. Незважаючи на розмаїття думок щодо семантики композиції пекторалі, дослідники однакові в її дефініції як неперевершеного шедевра, що вирізняється навіть на тлі кращих зразків греко-скіфської торевтики. Навряд чи оцінка цього витвору мистецтва сучасниками майстра-торевта була іншою. Чи могли при цьому у спостерігачів пекторалі — насамперед, з давньогрецької середовища, виникати асоціації зі звитом Ахілла, який став своєрідним символом найдосконалішого мистецького твору торевтики? Близькість обох творів мистецтва, прикрашених сюжетними сценами барельєфних / горельєфних скульптурних зображень персонажів, в яких жвавість сцен на щиті цілком відповідала виразності скульптурних композицій пекторалі, де «боки тварин дихають, а в судинах пульсує кров» (Мозолевський, 1979, с. 88), добре помітна навіть при їх побіжному порівнянні. Але при зіставленні цих творів майстерність творця пекторалі мимоволі також підносила до одного рівня з мистецтвом олімпійського бога. Подібна ситуація була своєрідною метаморфозою відомої міфологеми про суперництво в мистецтві (Аполлон—Пан) або ремеслі (Афіна—Арахна) олімпійського бога і його опонента. Невідомо, кому — Гефестові або майстру пекторалі, могли віддати перевагу його сучасники, якщо таке порівняння дійсно виникало. Для нас же першість пекторалі обумовлена вже тим, що ми впродовж півстоліття маємо можливість на власні очі насолоджуватися цим чудовим шедевром.

ЛІТЕРАТУРА

- Акімова, Е. А. 2013. Ахилл в греко-варварської торевтике Северного Причерноморья. В: Вахтина, М. Ю. (ред.). *Боспорский феномен. Греки и варвары на Евразийском перекрестке*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 606-613.
- Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю. 2012. *Золото скифских царей из собрания Эрмитажа*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Артамонов, М. И. 1966. *Сокровища скифских курганов в собраниях Государственного Эрмитажа*. Прага: Аргия; Ленинград: Советский художник.
- Бабенко, Л. И. 2013. До семантики центральної сцени пекторалі з Товстої Могили. *Древности*, 12, с. 111-122.
- Бабенко, Л. И. 2017а. Два монетних сюжета на изделиях греко-скифской торевтики. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 30-39.
- Бабенко, Л. И. 2017б. Шарнирные петли пекторали из Толстой Могили. В: Ключко, Л. С., Полідович, Ю. Б. (ред.). *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ, Музей історичних коштовностей України, 21—22 листопада 2016 р. Київ: Фенікс, с. 37-47.
- Бабенко, Л. И. 2018. Коллекция Александропольского кургана в собраниях Харьковского исторического музея имени Н. Ф. Сумцова. В: Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. 2018. *Скифский царский Александропольский курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднепровье*. Киев; Берлин: О. Філюк, с. 591-626.
- Бабенко, Л. И. 2019. Военная тематика пекторали из Толстой Могили. *Stratum plus*, 3, с. 261-284.
- Бабенко, Л. И. 2020. Восточнобалканские корни пекторали из Толстой Могили. *Дриновський збірник*, XIII, с. 45-52.
- Безсонова, С. С. 1977. Образ собако-птаха у мистецтві Північного Причорномор'я скіфської епохи. *Археологія*, 23, с. 11-24.
- Величко, Е. А., Полидович, Ю. Б. 2018. Золотые находки из «Никопольских курганов» в коллекции Б. И. и В. Н. Ханенко. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 138-154.
- Венедиков, И., Герасимов, Т. 1973. *Тракийское искусство*. София: Български художник.
- Вертієнко, Г. В. 2015. *Іконографія скіфської есхатології*. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; О. Філюк.
- Виноградов, Ю. А. 2007. *Большой лекиф Ксенофанта*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Гаврилюк, Н. А. 2016. Пектораль из Толстой Могили как источник для изучения экономики Степной Скифии. *Историография вопроса. Археологія і давня історія України*, 2, с. 284-291.
- Гаврилюк, Н. А., Тимченко, Н. П. 2015. Пектораль из Толстой Могили как объект и средство невербальной коммуникации. *Труды Государственного Эрмитажа*, LXXVII, с. 97-126.
- Галанина, Л. К. 1977. *Скифские древности Поднепровья. (Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранденбурга)*. Свод археологических источников, Д 1—33. Москва: Наука.

- Даниленко, В. Н. 1975. Исторические сюжеты некоторых шедевров эллино-скифской торевтики. В: *150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР*. Киев: Наукова думка, с. 88-89.
- Древности... 1866. *Древности Геродотовой Скифии. Сборник описаний археологических раскопок и находок в Черноморских степях*. I. Санкт-Петербург.
- Калашник, Ю. П. 2014. *Греческое золото в собраниях Эрмитажа: Памятники античного ювелирного искусства из Северного Причерноморья*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Кисель, В. А. 2003. *Шедевры ювелиров Древнего Востока из скифских курганов*. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение.
- Лазаренко, В. Г. 2017. Ахилл в Северном Причерноморье и его связь с киммерийцами, скифами и мирмидонцами. Миф или историческая реальность? *Емінак*, 3 (3), с. 5-22.
- Лазаренко, В. Г. 2018. *Ахилл — бог Северного Причерноморья*. Ижевск: Шелест.
- Лазаренко, В. Г. 2019. К вопросу об адекватной верификации сюжетов, связываемых с образом Ахилла на античных артефактах Северного Причерноморья, и истоках почитания Ахилла в скифской бреде. *Боспорские исследования*, ХLI, с. 16-62.
- Лазаренко, В. Г. 2020. Символические изображения на торевтике и глиптике античного Северного Причерноморья, связываемые с образом Ахилла. *Боспорские исследования*, ХLII, с. 3-41.
- Лелеков, Л. А., Раевский, Д. С. 1988. Инокультурный миф в греческой изобразительной традиции. *«Випперевские чтения 1985»: Материалы научной конференции*, XVIII, I: Жизнь мифа в античности, с. 215-226.
- Манцевич, А. П. 1975. Изображения «скифов» в ювелирном искусстве античной эпохи. *Archeologia*, 26, с. 1-45.
- Манцевич, А. П. 1976. Чертомлыкская ваза и пектораль из Толстой Могилы. *Pulprudeva*, I, с. 83-98.
- Манцевич, А. П. 1980. Золотой нагрудник из Толстой Могилы. *Thracia Serdicae*, V, с. 97-120.
- Мелюкова, А. И. 1979. *Скифия и фракийский мир*. Москва: Наука.
- Мелюкова, А. И. 1981. *Краснокутский курган*. Москва: Наука.
- Михайлин, В. Ю. 2005. *Тропа звериных слов: Пространственно-ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Мозолевский, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.
- Мозолевский, Б. Н., Полин, С. В. 2005. *Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева могилы)*. Киев: Стилос.
- Мошинский, А. П. 2002. Пектораль из Толстой Могилы как символ царской власти. *Донская археология*, 1—2, с. 84-88.
- Носков, Н. М. 1973. *Основы этологии*. Горький: Волго-вятское книжное издательство.
- Онайко, Н. А. 1982. О новых публикациях античной торевтики из скифских курганов Поднепровья. *Советская археология*, 4, с. 248-260.
- Островерхов, А. С., Охотников, С. Б. 1989. О некоторых мотивах звериного стиля на памятниках из собрания Одесского археологического музея. *Вестник древней истории*, 2, с. 50-67.
- Охотников, С. Б., Островерхов, А. С. 1993. *Святылище Ахилла на острове Левке (Змеином)*. Киев: Наукова думка.
- Погребова, М. Н., Раевский, Д. С. 1992. *Ранние скифы и Древний Восток: к истории становления скифской культуры*. Москва: Наука.
- Полидович, Ю. Б. 2006. Пектораль — символ жизни и смерти. *Журнал о металле*, 3—4, с. 82-85.
- Полидович, Ю. Б. 2020. Иранская мифологема царской власти и пектораль из Толстой Могилы. *Археология і давня історія України*, 3, с. 135-149.
- Полидович, Ю. Б. (ред.). 2021. *Симфонія пекторалі*. Київ: Мистецтво.
- Полин, С. В. 2014. *Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н. э. на Херсонщине*. Киев: О. Филюк.
- Полин, С. В. 2016. Александропольский дракон. В: Марина, З. П. (ред.). *Археология та етнологія півдня Східної Європи*. Дніпропетровськ: Ліра, с. 278-287.
- Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. 2018. *Скифский царский Александропольский курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднепровье*. Киев; Берлин: О. Филюк.
- Раевский, Д. С. 1980. Эллинские боги в Скифии? (К семантической характеристике греко-скифского искусства). *Вестник древней истории*, 1, с. 49-71.
- Раевский, Д. С. 1985. *Модель мира скифской культуры. Проблемы мировоззрения ираноязычных народов евразийских степей I тысячелетия до н. э.* Москва: Наука.
- Рудольф, В. 1993. Большая пектораль из Толстой Могилы: работа «чертомлыцкого мастера» и его школы. *Археологические вести*, 2, с. 85-90.
- Русяева, А. С. 1975. Вопросы развития культуры Ахилла в Северном Причерноморье. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифский мир*. Киев: Наукова думка, с. 174-185.
- Савостина, Е. А. 2016. К проблеме атрибуции пекторали из кургана Толстая Могила. *Археология-21*, 1, с. 85, 86.
- Савостина, Е. А. 2019. Несколько заметок о пекторали из кургана Толстая Могила: вопросы атрибуции и культурной принадлежности. *Боспорские исследования*, XXXIX, с. 58-88.
- Снытко, И. А. 2009. О культе Ахилла в Нижнем Побужье в античную эпоху. В: Зуев, В. Ю. (ред.). *Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 365-371.
- Соколов, Г. И. 1968. *Акрополь в Афинах*. Москва: Просвещение.
- Тереножкин, А. И., Мозолевский, Б. Н. 1988. *Мелитопольский курган*. Киев: Наукова думка.
- Топоров, В. Н. 1990. Об архаичном слое в образе Ахилла (проблема реконструкции элементов прототекста). В: Данилова, И. Е. (ред.). *Образ-смысл в античной культуре*. Москва: ГМИИ им. А. С. Пушкина, с. 64-95.
- Трейстер, М. Ю. 2009. Серебряные сосуды из тайника Чмыревой Могилы. *Древности Боспора*, 13, с. 414-460.
- Трейстер, М. Ю. 2010. Ювелирное дело и торевтика. В: Бонгард-Левин, Г. М., Кузнецов, В. Д. (ред.). *Античное наследие Кубани в трех томах*. 2. Москва: Наука, с. 534-597.
- Уильямс, Д., Огден, Д. 1995. *Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи. V—IV века до н. э.* Санкт-Петербург: Славия.
- Фармаковский, Б. В. 1911. Золотые обивки наилучшей из Ильинецкого и Чертомлыкского курганов. В: *Сборник археологических статей, поднесенный графу А. А. Бобринскому*. Санкт-Петербург: В. Ф. Киршбаум, с. 45—118.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1907. *Древности Приднепровья*. VI. Киев.

Черненко, Е. В. 1981. *Скифские лучники*. Киев: Наукова думка.

Чугунов, К. В. 2014. Азиатские пекторали раннескифского времени. В: *Ладога в контексте истории и археологии северной Евразии*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 59-70.

Шауб, И. Ю. 2007. *Миф, культ, ритуал в Северном Причерноморье (VII—IV вв. до н. э.)*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

Шрамко, Б. А. 1983. К вопросу о некоторых источниках изучения скифского ремесла. *Вестник ХГУ*, 238, с. 119-125.

Яйленко, В. П. 2013. Скифский Ахилл в Северном Причерноморье VIII—V вв. до н. э. и его индоарийские истоки. *Древности Боспора*, 17, с. 374-404.

Яценко, И. В. 1977. Искусство эпохи раннего железа. В: *Перепелкина, Г. П.* (ред.). *Произведения искусства в новых находках советских археологов*. Москва: Искусство, с. 43-104.

Φάκλαρος, Π. Β. 1991. Περυτραχήλιον. *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 40, σ. 1-16.

Andronikos, M. 1984. *Vergina: the royal tombs and the ancient city*. Athenon: Ekdotike Athenon.

Archibald, Z. H. 1985. The Gold Pectoral from Vergina and its Connections. *Oxford Journal of Archaeology*, 4, p. 165-185.

Boardman, J. 1994. *The diffusion of classical art in antiquity*. London: Thames and Hudson.

Brentjes, B. 1994. Das Pectorale aus der Tolstaja Mogila und altkleinasiatische Beziehungen. *Altorientalische Forschungen*, 21, 1, S. 176-180.

CNG-Ancient Greek, Roman, British Coins 2021. Режим доступу: <https://www.cngcoins.com/> (Дата звернення 13.05.2021).

Dally, O. 2007. Skythische und graeco-skythische bildelemente im Nördlichen Schwarzmeerraum. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 291-298.

Fornasier, J. 1997. Das Pectorale aus der Tolstaja Mogila Vergleichende Untersuchungen zur Form und Funktion. In: Stähler, K. (ed.). *Zur graeco-skythische Kunst. Archologisches Kolloquium Münster*. Münster: Ugarit, S. 119-146.

Gebauer, J. 1997. Rankengedanken — zum Pectorale aus der Tolstaja Mogila. In: Stähler, K. (ed.). *Zur graeco-skythische Kunst. Archologisches Kolloquium Münster*. Münster: Ugarit, S. 147-160.

Ghirshman, R. 1964. *Iran — Protoiranier, Meder, Achämeniden*. München: C. H. Beck.

Grammenos, D. B. 2004. *The Archaeological Museum of Thessaloniki*. Athens: John S. Latsis Public Benefit Foundation.

Helwing, B. 2008. Der Fund von Ziwiyen. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des Goldenen Greifen. Königsgräber der Skyten*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 228-235.

Jacobson, E. 1995. *The Art of the Scythians: the interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world*. Leiden; New York: Brill.

Kellner, H.-J. 1977. Pectorale aus Urartu. *Belleten*, 41, S. 481-493.

Kurochkin, G. N. 1993. Archaeological search for the Near Eastern Aryans and the royal cemetery of Marlik in northern Iran. *Academiae Scientiarum Fenicae*. Series B, 271 (1), p. 389-395.

Merhav, R. 1991. Some Observations on Pectorals and Medallions. In: Merhav, R. (ed.). *Urartu. A Met-*

alworking Center in the first Millennium BCE. Jerusalem: Israel Museum, p. 171-176.

Metzler, D. 1997. Die politisch-religiose Bedeutung des Vlieses auf dem skythischen Pectorale aus der Tolstaja Mogila. In: Stähler, K. (ed.). *Zur graeco-skythische Kunst. Archologisches Kolloquium Münster*. Münster: Ugarit, S. 177-196.

Pediments of the Parthenon... 2021. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Pediments_of_the_Parthenon (Дата звернення 13.05.2021).

Pfrommer, M. 1982. Grossgriechischer und mittelitalischer Einfluss in der Rankenornamentik frühhellenistischer Zeit. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 97, S. 119-190.

Plant, R. 1979. *Greek Coin Types and Their Identification*. London: Seaby.

Treister, M. 2005. Masters and Workshops of the Jewellery and Toreutics from Fourth-Century Scythian Burial-Mounds. In: Braund, D. (ed.). *Scythians and Greeks. Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC — first century AD)*. Exeter: University of Exeter, p. 56-63, 190-194.

Schiltz, V. (ed.) 2001. *L'or des Amazones: peuples nomades entre Asie et Europe VIe siècle av. J.-C. — IVe siècle apr. J.-C. Musée Cernuschi, musée des arts de l'Asie de la Ville de Paris, 16 mars — 15 juillet 2001*. Paris: Paris Musées.

Schwarzmaier, A. 1996. Die Gräber in der Großen Blisniza und ihre Datierung. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 111, S. 105-137.

Shield of Achilles... 2021. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Shield_of_Achilles (Дата звернення 13.05.2021).

REFERENCES

Akimova, E. A. 2013. Akhill v greko-varvarskoi torevtike Severnogo Prichernomoria. In: Vakhtina, M. Iu. (ed.). *Bospor-skii fenomen. Greki i varvary na Evraziiskom perekrestke*. Sankt-Peterburg: Nестor-Istoriia, s. 606-613.

Alekseev, A. Iu. 2003. *Khronografiia Evropeiskoi Skifii VII—IV vekov do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.

Alekseev, A. Iu. 2012. *Zoloto skifskikh tsarei iz sobraniia Ermitazha*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.

Alekseev, A. Iu., Murzin, V. Iu., Rolle, R. 1991. *Chertomlyk. Skifskii tsarskii kurgan IV v. do n. e.* Kiev: Naukova dumka.

Artamonov, M. I. 1966. *Sokrovishcha skifskikh kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitazha*. Praga: Artia; Leningrad: Sovetskii khudozhnik.

Babenko, L. I. 2013. Do semantyky tsentralnoi tseny pectorali z Tovstoi Mohyly. *Dreunosty*, 12, s. 111-122.

Babenko, L. I. 2017a. Dva monetnykh siuzheta na izdeliakh greko-skifskoi torevtiki. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 30-39.

Babenko, L. I. 2017b. Sharnirnye petli pectorali iz Tolstoi Mogily. In: Klochko, L. S., Polidovych, Yu. B. (eds.). *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii «Uvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky»*. Kyiv, Muzei istorichnykh koshovnostei Ukrainy, 21—22 lystopada 2016 r. Kyiv: Feniks, s. 37-47.

Babenko, L. I. 2018. Kolleksiia Aleksandropolskogo kurgana v sobranii Kharkovskogo istoricheskogo muzeia imeni N. F. Sumtsova. In: Polin, S. V., Alekseev, A. Iu. 2018. *Skifskii tsarskii Aleksandropolskii kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprove*. Kiev; Berlin: O. Filiuk, s. 591-626.

Babenko, L. I. 2019. Voennaia tematika pectorali iz Tolstoi Mogily. *Stratum plus*, 3, s. 261-284.

Babenko, L. I. 2020. Vostochnobalkanskii korni pectorali iz Tolstoi Mogily. *Drynovskiy zbirnyk*, XIII, s. 45-52.

Bezsonova, S. S. 1977. Obraz sobako-ptakha u mystetstvi Pivnichnoho Prychornomoria skifskoi epokhy. *Arkheolohiia*, 23, s. 11-24.

- Velichko, E. A., Polidovich, Iu. B. 2018. Zoloty nakhodki iz «Nikopolskikh kurganov» v kolleksii B. I. i V. N. Khanenko. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 138-154.
- Venedikov, I., Gerasimov, T. 1973. *Trakiiskoto izkustvo*. Sofia: Bielgarski khudozhnik.
- Vertiienko, H. V. 2015. *Ikonohrafiia skifskoi eskhatolohii*. Kyiv: Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NAN Ukrainy; O. Filiuk.
- Vinogradov, Iu. A. 2007. *Bolshoi lekif Ksenofanta*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.
- Gavriliuk, N. A. 2016. Pektoral iz Tolstoi Mogily kak istochnik dlia izucheniia ekonomiki Stepnoi Skifii. *Istoriografiia voprosa. Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 284-291.
- Gavriliuk, N. A., Timchenko, N. P. 2015. Pektoral iz Tolstoi Mogily kak obiekt i sredstvo neverbalnoi komunikatsii. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, LXXVII, s. 97-126.
- Galanina, L. K. 1977. *Skifskie drevnosti Podneprov'ia*. (Ermitazhnaia kolleksiiia N. E. Brandenbura). Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1—33. Moskva: Nauka.
- Danilenko, V. N. 1975. Istoricheskie suzhetny nekotorykh shedevrov ellino-skifskoi torevitki. In: *150 let Odesskomu arheologicheskomu muzeiu AN USSR*. Kiev: Naukova dumka, s. 88-89.
- Drevnosti... 1866. *Drevnosti Gerodotovo Skifii. Sbornik opisaniia arheologicheskikh raskopok i nakhodok v Chernomorskikh stepiakh*. I. Sankt-Peterburg.
- Kalashnik, Iu. P. 2014. *Grecheskoe zoloto v sobranii Ermitazha: Pamiatniki antichnogo iuvelirnogo iskusstva iz Severnogo Prichernomoria*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.
- Kisel, V. A. 2003. *Shedevry iuvelirov Drevnego Vostoka iz skifskikh kurganov*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie.
- Lazarenko, V. G. 2017. Akhill v Severnom Prichernomore i ego sviaz s kimmeritsami, skifami i mirmidontsami. Mif ili istoricheskaia realnost? *Eminak*, 3 (3), s. 5-22.
- Lazarenko, V. G. 2018. *Akhill — bog Severnogo Prichernomoria*. Izhevsk: Shelest.
- Lazarenko, V. G. 2019. K voprosu ob adekvatnoi verifikatsii suzhetov, svyazyvaemykh s obrazom Akhilla na antichnykh artefaktakh Severnogo Prichernomoria, i istokakh pochitanii Akhilla v skifskoi brede. *Bosporskie issledovaniia*, XLI, s. 16-62.
- Lazarenko, V. G. 2020. Simvolicheskie izobrazheniia na torevitke i gliptike antichnogo Severnogo Prichernomoria, svyazyvaemye s obrazom Akhilla. *Bosporskie issledovaniia*, XLII, s. 3-41.
- Lelekov, L. A., Raevskii, D. S. 1988. Inokulturnyi mif v grecheskoi izobrazitelnoi traditsii. «*Vipperevskie chteniia 1985*»: *Materialy nauchnoi konferentsii*, XVIII, I: Zhizn mifa v antichnosti, s. 215-226.
- Mantsevich, A. P. 1975. Izobrazheniia «skifov» v iuvelirnom iskusstve antichnoi epokhi. *Archeologia*, 26, s. 1-45.
- Mantsevich, A. P. 1976. Chertomlykskaia vaza i pektoral iz Tolstoi Mogily. *Pulpudeva*, I, s. 83-98.
- Mantsevich, A. P. 1980. Zolotoi nagrudnik iz Tolstoi Mogily. *Thracia Serdicae*, V, s. 97-120.
- Meliukova, A. I. 1979. *Skifii i frakiiskii mir*. Moskva: Nauka.
- Meliukova, A. I. 1981. *Krasnokutskii kurgan*. Moskva: Nauka.
- Mikhailin, V. Iu. 2005. *Tropa zverinykh slov: Prostranstvenno-orientirovannye kulturnye kody v indoevropskoi traditsii*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Mozolevskii, B. M. 1979. *Tovsta Mohyla*. Kyiv: Naukova dumka.
- Mozolevskii, B. N., Polin, S. V. 2005. *Kurgany skifskogo Gerrosa IV v. do n. e. (Babina, Vodiana i Soboleva mogily)*. Kiev: Stilos.
- Moshinskii, A. P. 2002. Pektoral iz Tolstoi Mogily kak simbol tsarskoi vlasti. *Donskaia arkheologiia*, 1—2, s. 84-88.
- Noskov, N. M. 1973. *Osny etologii*. Gorkii: Volgo-viat-skoe knizhnoe izdatelstvo.
- Onaiko, N. A. 1982. O novykh publikatsiiakh antichnoi torevitki iz skifskikh kurganov Podneprov'ia. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 248-260.
- Ostroverkhov, A. S., Okhotnikov, S. B. 1989. O nekotorykh motivakh zverinogo stilia na pamiatnikakh iz sobraniiia Odesskogo arheologicheskogo muzeia. *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 50-67.
- Okhotnikov, S. B., Ostroverkhov, A. S. 1993. *Sviatilishche Akhilla na ostrove Levke (Zmeinom)*. Kiev: Naukova dumka.
- Pogrebova, M. N., Raevskii, D. S. 1992. *Rannie skify i Drevnii Vostok: k istorii stanovleniia skifskoi kultury*. Moskva: Nauka.
- Polidovich, Iu. B. 2006. Pektoral — simbol zhizni i smerti. *Zhurnal o metalle*, 3—4, s. 82-85.
- Polidovich, Iu. B. 2020. Iranskaia mifologema tsarskoi vlasti i pektoral iz Tolstoi Mogily. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3, s. 135-149.
- Polidovich, Yu. B. (ed.). 2021. *Symfoniia pektoralii*. Kyiv: Mysterstvo.
- Polin, S. V. 2014. *Skifskii Zolotobalkovskii kurgannyi mogilnik V—IV vv. do n. e. na Khersonshchine*. Kiev: O. Filiuk.
- Polin, S. V. 2016. Aleksandropolskii drakon. In: Marina, Z. P. (ed.). *Arkheolohiia ta etnolohiia pivdnia Shhidnoi Yevropy*. Dnipropetrovsk: Lira, s. 278-287.
- Polin, S. V., Alekseev, A. Iu. 2018. *Skifskii tsarskii Aleksandropolskii kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprove*. Kiev: Berlin: O. Filiuk.
- Raevskii, D. S. 1980. Ellinskie bogi v Skifii? (K semanticheskoi karakteristike greko-skifskogo iskusstva). *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 49-71.
- Raevskii, D. S. 1985. *Model mira skifskoi kultury. Problemy mirovozzreniia iranoiazychnykh narodov evraziiskikh stepei I tysiacheletiiia do n. e.* Moskva: Nauka.
- Rudolf, V. 1993. Bolshaia pektoral iz Tolstoi Mogily: rabota «chertomlytskogo мастера» i ego shkoly. *Arkheologicheskie vesti*, 2, s. 85-90.
- Rusiaeva, A. S. 1975. Voprosy razvitiia kulta Akhilla v Severnom Prichernomore. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifskii mir*. Kiev: Naukova dumka, s. 174-185.
- Savostina, E. A. 2016. K probleme atributsii pektoralii iz kurgana Tolstaia Mogila. *Artikult-21*, 1, s. 85, 86.
- Savostina, E. A. 2019. Neskolko zametok o pektoralii iz kurgana Tolstaia Mogila: voprosy atributsii i kulturnoi prinaadlezhnosti. *Bosporskie issledovaniia*, XXXIX, s. 58-88.
- Snytko, I. A. 2009. O kulte Akhilla v Nizhnem Pobuzhe v antichnuu epokhu. In: Zuev, V. Iu. (ed.). *Bosporskii fenomen. Iskusstvo na periferii antichnogo mira*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 365-371.
- Sokolov, G. I. 1968. *Akropol v Afinakh*. Moskva: Prosveshchenie.
- Terenozhkin, A. I., Mozolevskii, B. N. 1988. *Melitopolskii kurgan*. Kiev: Naukova dumka.
- Toporov, V. N. 1990. Ob arkhaiskom sloe v obraze Akhilla (problema rekonstruktsii elementov prototeksta). In: Danilova, I. E. (ed.). *Obraz-smysl v antichnoi kulture*. Moskva: GMIi im. A. S. Pushkina, s. 64-95.
- Treister, M. Iu. 2009. Serebrianye sosudy iz tainika Chmyrevoi Mogily. *Drevnosti Bospora*, 13, s. 414-460.
- Treister, M. Iu. 2010. Iuvelirnoe delo i torevitka. In: Bongard-Levin, G. M., Kuznetsov, V. D. (eds.). *Antichnoe nasledie Kubani v trekh tomakh. 2*. Moskva: Nauka, s. 534-597.
- Uiliams, D., Ogden, D. 1995. *Grecheskoe zoloto. Iuvelirnoe iskusstvo klassicheskoi epokhi. V—IV veka do n. e.* Sankt-Peterburg: Slaviia.
- Farmakovskii, B. V. 1911. Zoloty obivki naluchii iz Ilinetskogo i Chertomlykskogo kurganov. In: *Sbornik arheologicheskikh statei, podnesennyi grafu A. A. Bobrinskomu*. Sankt-Peterburg: V. F. Kirshbaum, s. 45—118.
- Khanenko, B. I., Khanenko, V. N. 1907. *Drevnosti Pridneprov'ia*. VI. Kiev.
- Chernenko, E. V. 1981. *Skifskie luchniki*. Kiev: Naukova dumka.
- Chugunov, K. V. 2014. Aziatskie pektoralii ranneskifskogo vremeni. In: *Ladoga v kontekste istorii i arkheologii severnoi Evrazii*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 59-70.
- Shaub, I. Iu. 2007. *Mif, kult, ritual v Severnom Prichernomore (VII—IV vv. do n. e.)*. Sankt-Peterburg: SPbGU.
- Shramko, B. A. 1983. K voprosu o nekotorykh istochnikakh izucheniia skifskogo remesla. *Vestnik KhGU*, 238, s. 119-125.
- Iailenko, V. P. 2013. Skifskii Akhill v Severnom Prichernomore VIII—V vv. do n. e. i ego indoariiskie istoki. *Drevnosti Bospora*, 17, s. 374-404.

Iatsenko, I. V. 1977. Iskusstvo epokhi rannego zheleza. In: Perepelkina, G. P. (ed.). *Proizvedeniia iskusstva v novykh na-khodkakh sovetskikh arheologov*. Moskva: Iskusstvo, s. 43-104.

Φάκλαρος, Π. Β. 1991. Περυραχίλιον. *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 40, σ. 1-16.

Andronikos, M. 1984. *Vergina: the royal tombs and the ancient city*. Athenon: Ekdotike Athenon.

Archibald, Z. H. 1985. The Gold Pectoral from Vergina and its Connections. *Oxford Journal of Archaeology*, 4, p. 165-185.

Boardman, J. 1994. *The diffusion of classical art in antiquity*. London: Thames and Hudson.

Brentjes, B. 1994. Das Pektorale aus der Tolstaja Mogila und altkleinasiatische Beziehungen. *Altorientalische Forschungen*, 21, 1, S. 176-180.

CNG-Ancient Greek, Roman, British Coins 2021. Rezhym dostupu: <https://www.cngcoins.com/> (Data zvernennia 13.05.2021).

Dally, O. 2007. Skythische und graeco-skythische bildelemente im Nördlichen Schwarzmeerraum. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 291-298.

Fornasier, J. 1997. Das Pektorale aus der Tolstaja Mogila Vergleichende Untersuchungen zur Form und Funktion. In: Stähler, K. (ed.). *Zur graeco-skythische Kunst. Archologisches Kolloquium Münster*. Münster: Ugarit, S. 119-146.

Gebauer, J. 1997. Rankengedanken — zum Pektorale aus der Tolstaja Mogila. In: Stähler, K. (ed.). *Zur graeco-skythische Kunst. Archologisches Kolloquium Münster*. Münster: Ugarit, S. 147-160.

Ghirshman, R. 1964. *Iran — Protoiranier, Meder, Achämeniden*. München: C. H. Beck.

Grammenos, D. B. 2004. *The Archaeological Museum of Thessaloniki*. Athens: John S. Latsis Public Benefit Foundation.

Helwing, B. 2008. Der Fund von Ziwiyen. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des Goldenen Greifen. Königsgräber der Skyten*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 228-235.

Jacobson, E. 1995. *The Art of the Scythians: the interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world*. Leiden; New York: Brill.

Kellner, H.-J. 1977. Pectorale aus Urartu. *Belleten*, 41, S. 481-493.

Kurochkin, G. N. 1993. Archaeological search for the Near Eastern Aryans and the royal cemetery of Marlik in northern Iran. *Academiae Scientiarum Fennicae. Series B*, 271 (1), p. 389-395.

Merhav, R. 1991. Some Observations on Pectorals and Medallions. In: Merhav, R. (ed.). *Urartu. A Metalworking Center in the first Millennium BCE*. Jerusalem: Israel Museum, p. 171-176.

Metzler, D. 1997. Die politisch-religiose Bedeutung des Vlieses auf dem skythischen Pektorale aus der Tolstaja Mogila. In: Stähler, K. (ed.). *Zur graeco-skythische Kunst. Archologisches Kolloquium Münster*. Münster: Ugarit, S. 177-196.

Pediments of the Parthenon... 2021. Rezhym dostupu: https://en.wikipedia.org/wiki/Pediments_of_the_Parthenon (Data zvernennia 13.05.2021).

Pfommer, M. 1982. Grossgriechischer und mittelitalischer Einfluss in der Rankenornamentik frühhellenistischer Zeit. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 97, S. 119-190.

Plant, R. 1979. *Greek Coin Types and Their Identification*. London: Seaby.

Treister, M. 2005. Masters and Workshops of the Jewellery and Toreutics from Fourth-Century Scythian Burial Mounds. In: Braund, D. (ed.). *Scythians and Greeks. Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC — first century AD)*. Exeter: University of Exeter, p. 56-63, 190-194.

Schiltz, V. (ed.) 2001. *L'or des Amazones: peuples nomades entre Asie et Europe VIe siècle av. J.-C. — IVe siècle apr. J.-C. Musée Cernuschi, musée des arts de l'Asie de la Ville de Paris, 16 mars — 15 juillet 2001*. Paris: Paris Musées.

Schwarzmaier, A. 1996. Die Gräber in der Großen Blisniza und ihre Datierung. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 111, S. 105-137.

Shield of Achilles... 2021. Rezhym dostupu: https://en.wikipedia.org/wiki/Shield_of_Achilles (Data zvernennia 13.05.2021).

L. I. Babenko

PECTORAL FROM TOVSTA MOHYLA AS A REMINISCENCE OF THE SHIELD OF ACHILLES: SEARCHING THE ORIGIN OF IDEA

Pectorals in form of breast decoration of a moon-like shape were not peculiar for the Scythian culture. Many ideas on manufacturing the pectoral, which was found by B. Mozolevsky in 1971 during the Tovsta Mohyla excavations, were borrowed by the craftsman from the other culture environment. By the opinion of many researchers, the influence of different traditions of the ancient Greek art is easy-to-see in the pectoral's composition. Besides, it is inheriting in frieze forming similarly to sculptural compositions fronton of the Parthenon, borrowing motives of floral ornaments, coin plots etc.

But the creative work of the author of pectoral could have been influenced not only by decorative art but the literary monument too. To the latter the Homer's «Iliad» can be named, especially its 18th playsong, which describes Hephaestus manufacturing the Shield of Achilles. It is interesting that the Pectoral from Tovsta Mohyla was compared with the Shield of Achilles by many researchers (I. V. Yatsenko, L. A. Lelekov and D. S. Rayevsky, V. Y. Mukhaylin). As at its core both Shield of Achilles and the pectoral are pieces of art of high artistic merit, which represent world cosmologic pictures with the help of the opposite action areas made with high relief figures. The breast collars, which are widely known by the findings of Thrace and Macedonia, could lead to generation of ideas that influenced the pectoral's invention. Such breast collars actually were small hanging shields, which protected in battle the warrior's weakest spot. By their form and functions they are close to peltes — light skin shields of a moon-like shape. Such peltes were not only well known by toreuts who worked on the Scythians' orders, but also were recreated by them in battle-pieces on the comb from Soloha and on the calathus from Vylyka Blysnysya.

So it can be considered that the pectoral's conception was based on the different but connected ideas, borrowed by the craftsman from the military sphere. As a result of the composed transformation of the association chain the Shield of Achilles — Peltes shield — breast collars (or vise versa) and synthesis of several ideas, there was formed a general vision of the pectoral with the corresponding shape, composition structure and separate ornamental patterns.

Keywords: Scythians, Toreutics, Pectoral from Tovsta Mohyla, Iliad, Shield of Achilles, Pelte.

Одержано 25.05.2021

БАБЕНКО Леонід Іванович, старший науковий співробітник, Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова, Харків, Україна.

BABENKO Leonid, Senior Researcher, M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum, Kharkiv, Ukraine.
ORCID: 0000-0002-5498-9278, e-mail: babenkolnd@gmail.com.